

ГЕОРГІЙ ЧЕЛПАНОВ: ТРАДИЦІОНАЛІСТ ЧИ ПСИХОЛОГІСТ У ЛОГІЦІ?

Віталія Мироняк

Анотація. Стаття вибудовується навколо питання: який напрям у логічному доробку Георгія Челпанова превалує? Йдеться про популярні підходи у логіці наприкінці XIX – на початку XX століть. А саме: математична логіка, психологізм у логіці і традиційний підхід до логіки.

Математична логіка, яку часто називають «ноювою логікою» виникає як відповідь на метафізичний вплив на логіку. Відтак, ця «нова логіка» рухається у бік алгебри, здебільшого переслідуючи мету «очистити» логіку від філософії. З іншого боку, у вказаний період досі залишається психологізм у логіці. Тут застосовується інструментарій, який притаманний саме психології, що різко контрастує з першим згаданим підходом. Хоч і напрямків у логіці у цей період можна віднайти більше (наприклад часто вказують ще на «гносеологічний»), але я фокусуєся саме на трьох. І третій, але не останній за своїм впливом та поширеністю серед науковців, – традиційний. Тут йдеться про загальний виклад логіки, який притаманний університету і починається ще з часів Середньовіччя. Адепти цього напрямку найбільше цікавляться питаннями про поняття, судження, міркування тощо.

Тож, до якого напрямку можна віднести логічний доробок Георгія Челпанова? З одного боку, виникає бажання зарахувати дослідника до прихильників психологізму у логіці, адже під час свого «київського періоду» він заснував першу психологічну лабораторію у 1897 році. Також у праці «Підручник з логіки» Георгій Челпанов часто використовує термінологію, яка притаманна психології. Але з іншого боку, науковець неодноразово вказує на те, що психологія не повинна впливати на логіку. І пропонує розглядати логіку як нормативну дисципліну.

У висновках я приходжу до того, що Георгій Челпанов знаходиться на стику психологізму та традиційного підходу. Він не є прихильником сильного психологізму, але прояви слабкого у його працях наявні. Що стосується традиційного напрямку, то підручник, який Георгій Челпанов написав, є яскравим прикладом цього підходу, починаючи із структури і тем, які автор розглядає, закінчуючи визначеннями, які там пропонуються. Також у статті описується наукове середовище, яке у згаданий період зазнавало низку заборон через окупацію російською імперією, що також впливало на розвиток логіки чи будь-якої іншої науки.

Ключові слова: логіка, Георгій Челпанов, психологізм, математична логіка, Університет Св. Володимира.

Вступ

Час на зламі двох століть ознаменував цілу плеяду викликів та відкриттів. Кінець XIX – початок XX століть – це період значного розвитку науки та техніки, період змін наукових парадигм та підготовки підґрунтя для нових. А зі зміною погляду на світ постають нові завдання щодо пізнання людини. Відтак, виникає ряд питань, які у кінцевому результаті спричиняють формування та створення нових напрямків у науці. У згаданий відтинок часу, з'являється психологія як наука і це явище дає поштовх до закріплення психологічного інструментарію у логіці. Таким чином, все більше розгортаються дискусії між прихильниками такого підходу та критиками.

Однак питання психологізму в логіці мене буде цікавити у розрізі вітчизняної філософії, а саме в контексті поглядів відомого дослідника – Георгія Челпанова (1862 – 1936), який викладав курс логіки в Університеті Св. Володимира з 1892 по 1907 роки. Крім того, мене будуть цікавити імперські «приписи», за якими здійснювалося це викладання і яким підпорядковувався і логічний доробок Георгія Челпанова.

У зв'язку з цим, мета статті полягає у пошуку відповіді на питання: чи можна зарахувати Георгія Челпанова до психологістів у логіці? Відповідно до цієї мети, у фокусі будуть такі завдання: 1) виокремити три контрверсійні течії у логіці вказаного періоду (математична логіка, психологізм у логіці та традиційний підхід); 2) окреслити у чому полягала критика антипсихологістів; 3) розглянути логічну концепцію Георгія Челпанова у контексті традиційних та психологістських поглядів на логіку; 4) визначитися із позицією Георгія Челпанова щодо психологізму у логіці.

Тренди логічного знання наприкінці XIX – початку XX століть

Як ми вже згадували, період XIX століття у логіці відзначився значними змінами та пошуками нових методів. Саме в цей час активно зміщується фокус від прихильників традиційного підходу логіки до поціновувачів математичних методів у логічному знанні. Відтак, починають з'являтися назви «нова логіка», «математична логіка», «символічна логіка», «логістика» тощо. Волкер Пекхаус у статті «Логіка у XIX-му столітті між філософією та математикою» зазначає, що ця «нова логіка» походить з Великої Британії і у другій половині XIX

століття її фундаторами були математики. А уже на початку ХХ століття логіка стає розділом («subdiscipline») математики [13, с. 433]. Фундатором такого підходу став Джордж Буль, свій погляд на логіку він виклав у праці «Математичний аналіз логіки». Розглянемо цей підхід детальніше.

Математична логіка. Створена здебільшого математиками, математична логіка не завжди отримувала позитивні відгуки серед самих математиків. Волкер Пекхаус пропонує розглядати розвиток нової логіки з двох географічних центрів: Великої Британії та Німеччини. І там, і там ми знаходимо як прихильників математичної логіки, так і тих, хто не готовий зараховувати логіку до математики:

У Німеччині тільки Шредер був відомий як логічних алгебраїст і вважався досить екзотичним [«exotic»]. Джорджа Буля поважали британські математики, але його ідеї щодо алгебраїчної репрезентації законів думки отримали дуже мало публічних реакцій [13, с. 444].

Такий інтерес математиків до логіки був також зумовлений динамічним розвитком математичних наук, хоч захоплення не було всезагальним явищем. Спочатку навіть видавалося, що логіка у математиці сприймається радше як мистецтво, а вже пізніше науковий аспект переважив, коли дослідники повною мірою відкрили можливості логічного обчислення у своїй царині [13, с. 446-447].

Щодо впливу математичної логіки на українських викладачів, дослідників і науковців, то варто згадати Федора Козловського, Івана Слешинського та Георгія Веревського. У монографії «Логіка в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття: напрями розвитку» Маріанна Плахтій пише, що Георгій Веревський у свій час досить серйозно вплинув на розвиток математичної логіки в Україні:

Досить визначним для формування математичного напрямку є результати роботи Г.Веревського, українського математика, що запропонував свою математичну систему для силогістики [...] Г.Веревський вважає силогізмом отримання із двох рівнянь третього через виключення однієї змінної величини, що входить до обох рівнянь, математичним процесом рівнянь [5, с. 158-159].

І саме такий метод, який пропонує Георгій Веревський є досить ефективним для розгляду софізмів.

Психологізм. Ще одним трендовим напрямком наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть стає психологізм. У словнику «Історія філософії» знаходимо таке визначення психологізму та антипсихологізму: «Протилежні позиції у вирішенні питання про можливість використання

психології (її законів та методів) як базисної науки про свідомість та пізнання і на цій основі підпорядкування їй таких філософських дисциплін як епістемологія, логіка та ін. Можливість такого використання психології і сам термін "психологія" запропонували німецькі філософи Я. Фріз і Ф. Бенекє в XIX ст.» [2, с. 801]. Проте, термін «психологізм» досі залишається до кінця не визначеним і дещо розмитим, оскільки кожного разу науковці повинні уточнювати, чи йдеться про психологізм у сильнішому або слабшому сенсах.

Наприклад, слабкий¹ психологізм вказує на те, що логічні принципи притаманні законам розуму і непідвладні психологічним методам. Сильніша версія психологізму впадає у крайність, де логіка виступає частиною (чи то розділом) психології. Англійський філософ Річард Брокхаус у статті «Реалізм та психологізм у логіці XIX століття» пропонує подивитися на сильний психологізм з боку його розвитку в Німеччині та Великій Британії. Коли йдеться про витоки німецького психологізму, то ми маємо справу із кантівською критичною філософією. Крім того, до німецької традиції автор відносить вчення Христофа Зігварта (1830 – 1904). З іншого боку, психологізм за Річардом Брокхаусом проростає на родючому ґрунті британського емпіризму [11, с. 495-497].

Інший дослідник Марвін Фарбер також описує ситуацію з психологізмом схожим чином:

Традиційний емпіризм і психологія призвели до психологістської (psychologistic) філософії логіки в Англії (Д.С. Міль) та у Німеччині (Зігварт, Вундт та інші). У поєднанні з еволюційними концепціями, цей погляд на логіку виявився таким, що загрожує об'єктивності та строгій формальності науки – наче логіка була задумана як розділ у природничій науці психології [12, с. 4].

Психологізм, а особливо сильний, ґрунтується на засадах, які не є слухними для логіки. У статті Людмили Самойленко «Концепція психологізму в українській логіці другої половини XIX ст.» психологізм розглядається, як приписування душевних властивостей людини:

У більшості випадків мислення витлумачується як певна душевна властивість. А сама психологія є наукою про душу, про душевні властивості, про душевну діяльність людини. І мислення є лише однією з складових душевної діяльності людини [...] Таким чином, класичний психологізм – це підхід до логіки як до теорій, правил та законів мислення, що визначаються душевними властивостями людини [7, с. 214-215].

¹Тут використовується «слабкий» та «сильний» психологізм у широкому сенсі, без прив'язки до жодної термінології чи конкретних поглядів та дослідників.

Нищівної атаки по ідеям психологістів завдав Едмунд Гусерль (1859 – 1938). Проте філософ атакує не тільки психологістів, а й почасті антипсихологістів. Адже останні визначають логіку нормативною наукою, а вона є чистою теоретичною наукою, на думку Гусерля. Український філософ, перекладач праць Гусерля Вахтанг Кебуладзе у монографії «Феноменологія досвіду» прописує «три емпіричні наслідки психологізму у логіці», які показують несумісність психологізму із самою сутністю логіки наприкінці XIX на початку XX століть.

1. Закони психології приблизні, а закони логіки точні. Якщо логіка базується на психології, то точні логічні закони мають базуватися на приблизних психологічних законах, а це неможливо, адже на приблизних законах можуть базуватися лише інші приблизні закони. З цим першим наслідком пов'язаний другий.
2. Закони логіки пізнавані а priori, закони психології – а posteriori. Якби логічні закони спиралися на психологічні, то це означало б, що апіорні закони впливали з апостеріорних, а це також неможливо.
3. Якби логіка спиралася на психологію, то це означало би, що логіка має змістом психічне, але це не так. Логіка не має змістом психічне ані як свій безпосередній зміст, ані як те, що вона нормує, адже логіка, як ми побачили раніше, є не нормативною, а теоретичною наукою, змістом якої є не емпіричне психічне життя, а чисті ідеальні закони мислення, незалежно від того, мислить хтось взагалі за цими законами чи ні [3, с. 94].

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки. Математична тенденція у логіці мала на увазі очищення логіки від філософії та надання їй нормативного статусу. Психологізм на протигагу математичному тренду вбачав логіку розділом психології і розглядав її за допомогою інструментарію психології.

Незважаючи на такі тренди як математична логіка та психологічна концепція логіки, не варто також виключати традиційний підхід до логіки наприкінці XIX – на початку XX століття. Хоч я і пишу здебільшого про два підходи, не варто виключати традиційний підхід до викладання та вивчення логіки. Яскравим взірцем такого підходу є «Логіка Пор-Рояля» Антуана Арно (1612 – 1694) та П'єра Ніколя (1625 – 1695). Тут йдеться про загальну логіку. Такий підхід до логіки представлений здебільшого «академічною» логікою, яка викладалася в університетах ще з часів Середньовіччя. Головними розділами були теми, пов'язані із поняттями, судженнями та міркуваннями. Тут можна згадати з одного боку німецьку традицію і Христофа Зігварта з його підручником «Логіка» та з іншого боку – британську традицію та

Джона Міля з його працею «Система логіки». Хоч у них і проявляється психологізм, але він не виходить за межі академічного сприйняття.

Ми розглянули три тренди у розвитку логіки наприкінці XIX – на початку XX століть. Саме у ці часи працював Георгій Челпанов, особистість якого мене цікавить у цій статті. І постає питання: до якого напрямку розвитку логіки можна віднести його логічний доробок. Чи був він ознайомленим з таким трендом, як математична логіка, а чи можливо був прихильним психологізму у логіці через свій інтерес до психології загалом. Чи можливо йому більш притаманний традиційний підхід. Але перед тим, як розглядати логічну концепцію Георгія Челпанова потрібно з'ясувати контекст, у якому формуються його погляди.

Освітнянський та науковий процеси: логіка на теренах України у кінці XIX століття та на початку XX ст.

Тогочасні імперські приписи вимагали, щоб з університету виходили не тільки освічені студенти, а й безумовно підпорядковані російському уряду фахівці. Це і було однією з головних причин створення нових освітніх осередків на територіях російської імперії. Однак створення – це тільки частина вирішення проблеми, а інша частина – всеохопний контроль усього освітнього процесу. Відтак, восени 1850 року «в усіх університетах російської імперії, щоб "уберегти" юнацтво від "привабливих мудрощів новітніх філософських систем", було заборонено викладання філософії і, як наслідок, були закриті кафедри філософії в усіх університетах», — пише Ірина Хоменко [9, с. 91]. Про це згадує і Марина Ткачук, коли пише, що підготовкою філософів в університеті спеціально не займалися:

Це й не дивно, з огляду на одвічний «дух підозри», яким овіяно процес утвердження філософії в російській системі «народної просвіти». Достатньо згадати не тільки узвичаєні у практиці першої половини XIX ст. репресивні заходи щодо окремих професорів університетських філософських кафедр, чия «неблагонадійність» вимірювалася прихильністю до тієї чи іншої «небезпечної» системи, а й неодноразові наміри взагалі вилучити філософію з університетських програм [8, с. 128-129].

У такому дусі є рішення 1850-го року, коли починається ліквідація філософії з університетів, залишаючи при цьому тільки певні курси (психологію та логіку) і пропонуючи викладання цих дисциплін професорам, які мають богословську освіту. Проте уже через десять

років рішення переглядається і кафедри філософії після завданого удару повертаються, хоч і з очевидними шрамами та наслідками, які проявляються через застій. Незважаючи на це, логіка не стояла на місці. У монографії Маріанни Плахтій ми знаходимо таку класифікацію напрямків розвитку логічних вчень наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть. Дослідниця виокремлює чотири напрямки.

- (1) традиційний (Ф. Зеленогорський, М. Ланге, П. Лейкфельд, Т. Мандибур, С. Остроумов, І. Продан, Г. Челпанов, П. Юркевич та інші);
- (2) психологічний (М. Грот, І. Копач та інші);
- (3) математичний (С. Балей, Є. Буніцький, Ф. Козловський, І. Слешинський, С. Шатуновський та інші);
- (4) гносеологічний (С. Гогоцький, Г. Костельник, П. Ліницький, Й. Міхневич, О. Новицький та інші) [5].

Якими б освіченими не були викладачі, але існуюча система освіти не давала змоги їм використовувати свої знання та вміння повноцінно:

Адже система ця була монологічною, і якщо викладач опікувався своїм фаховим зростанням принаймні з обов'язку, то студент обмежувався, здебільшого, слуханням лекцій [...] і відповіддю на іспиті, до якого готувався за конспектами, або, в кращому разі, за рекомендованими посібниками [8, с. 132].

Відсутність семінарських занять давалася взнаки, адже студенти не могли обговорювати питання, які їх цікавлять, а задовольнялися викладом думки, яку неможливо заперечити.

Георгій Челпанов у контексті психологізму і не тільки

Поки в Європі панує атмосфера дебатів та листувань між психологістами та антипсихологістами, ми повернемо у бік Університету Св. Володимира. Університет відкрився у 1834 на базі Кременецького ліцею і частково його штат складався із польських професорів. Також до штату ввійшли Михайло Максимович, Костянтин Неволін, Орест Новицький та інші українські дослідники [1].

Незважаючи на обмеження, що запроваджувала російська імперія у сфері освіти та науки, ситуація дещо змінюється із приходом на кафедру Георгія Челпанова. Про його «київський період» творчості, який тривав п'ятнадцять років, напишуть ще багато похвальних відгуків [5, 6, 8]. Челпанов Георгій Іванович народився у Маріуполі,

закінчив Одеський університет, а потім переїхав до Києва, де досить успішно викладав, а пізніше став професором московського університету, а згодом очолював створення Психологічного інституту. У своїх поглядах був прибічником кантівського критицизму. Багато часу приділяв аналізу природи геометричних аксіом, пропонуючи апріористичну теорію їх походження. Важливо, що він відстоював необхідність «наукової психології» [2, с. 1069].

Його викладацька діяльність в Університеті Св. Володимира була успішною серед студентства. Його курси з філософії та логіки приходили послухати студенти з інших факультетів. З часів «київського періоду» залишилися архівні документи та підручник з логіки, спираючись на який, ми спробуємо провести аналіз його поглядів у логіці.

Підручник з логіки. Насамперед мене цікавить підручник, який Георгій Челпанов видає під час свого перебування у Києві у 1907 році – «Підручник з логіки».

У статті «З історії викладання логіки в Києві у XIX – початку XX ст.» Ірина Хоменко пише щодо загаданого підручника:

На мій погляд, психологія його [Челпанова] приваблювала більше, ніж логіка. Як логік він відомий саме завдяки тому, що у Києві він видає свій підручник з логіки, який іноді сьогодні називають класичним підручником. Відомо, що до 1917 року він витримав вісім видань [9, с. 94].

Також Хоменко пише, що ми можемо вважати цей підручник єдиним повноцінним, якщо порівнювати з тим, що пропонували інші викладачі, які були дотичними до викладання курсів з логіки.

По-перше, з одного боку, дійсно можна віднайти у праці Георгія Челпанова відголоски психологізму. Але він проявляється радше у своїй слабкій формі. Визначення логіки Георгій Челпанов розпочинає одразу після передмови. І пише, що перед тим, щоб визначити, чим є логіка, варто зрозуміти, у чому полягає ціль пізнання людини. Тут ми одразу стикаємося із психологізмом, але варто піти ще далі, де ціль досягається через віднайдення істини «за допомогою міркування»². Відтак, Георгій Челпанов пише:

---

²В оригіналі – «мышления». Однак далі йдеться про правила «мышления», тому авторка перекладає як «міркування». Але у певних випадках воно дійсно може тлумачитися як «мислення», особливо, коли Георгій Челпанов пише про психологію. Відповідно, буде два переклади, але слід пам'ятати, що в оригіналі це все одне слово. Пізніше автор буде використовувати слово «умозаключення» поруч з «дедуктивними», де ми також можемо перекладати наприклад як «міркування».

Логіка є наукою, яка показує, як має здійснюватися міркування, щоб була досягнута істина, яким правилам міркування має підкорюватися (відповідати) для того, щоб була досягнута істина [10, с. 1].

Таким чином, філософ розрізняє «правильне» міркування, завдяки якому ми можемо отримати істину. І звідси отримуємо наступне визначення:

Логіка [...] наука про закони правильного міркування, або наука про закони, яким підпорядковується правильне міркування [10, с. 1].

І, оскільки ми приходимо до того, що логіка опікується законами міркування, то ми повинні відрізнити логіку від психології, адже психологія також досліджує мислення. І саме тут ми переходимо до того, що термін «мьшлення» у цьому випадку нам краще буде перекладати як «мислення». І у чому ж, на думку Георгія Челпанова, полягає відмінність між цими двома науками?

Психологія описує як безпосередньо здійснюються процеси мислення, а логіка, як уже було сказано, відповідає за досягнення істини. Таким чином, автор заключає: «Психологія розглядає мислення таким, яким воно є; а логіка таким, яким воно має бути» [10, с. 2]. Після чого Георгій Челпанов приходить до того, що психологія є описовою наукою, а логіка, натомість, — нормативною, адже вона досліджує ті норми, яким має підпорядковуватися мислення (міркування). Однак, уже у підрозділі «Значення та користь логіки» Георгій Челпанов зауважує, що логіка не має за мету відкривати істину, її ціль радше полягає у доведенні уже існуючих істин. І тут автор звертається до англійського філософа Джона Міля. У свою чергу Джон Міль у інтерпретації Георгія Челпанова, переконаний, що користь логіки є від'ємною, негативною, адже логіка зацікавлена не відкриттям чи віднайденням істини, а розкриттям помилок: «Її [логіки] завдання полягає в тому, щоб вберегти від можливих помилок» [10, с. 4]. Для кращого роз'яснення і підсилення своєї думки Георгій Челпанов цитує Джона Міля.

Логіка є великим переслідувачем темного і заплутаного мислення; вона розсіює туман, який приховує від нас наше невігластво і який змушує нас думати, що ми розуміємо предмет у той час, коли ми його не розуміємо [10, с. 5].

Джон Міль іде ще далі і пише, що логіка є чудовим інструментом, який може використовуватися у вихованні. Що не є дивним, адже вона «переслідувач темного і заплутаного мислення».

По-друге, у своїх визначеннях Георгій Челпанов не стоїть на боці сильного психологізму, а дотримується традиційних визначень та пояснень процесів міркування. Психологізм проявляється у використанні психологічної термінології, що не є дивним, зважаючи на коло інтересів викладача. І в подальшому використовує цитати Джона Міля для критики його бачення силогізмів. Адже Георгій Челпанов вважає, що силогізм у висновку не повторює те, що нам надано у засновку, а «даний індивідуальний випадок підводиться під загальне положення» [5, с. 102].

По-третє, щодо математичної логіки, то у нас немає письмових матеріалів, завдяки яким можна було б чітко визначити, чи є Георгій Челпанов апологетом Дорджа Буля, наприклад. З тих праць, які є у доступі, ми не можемо сказати, чи був автор взагалі знайомий із процесами математизації логіки. Якщо інші вчені на теренах України, такі як Федір Козловський та Іван Слешинський, чітко відносяться до прихильників математичного підходу, то про Георгія Челпанова ми цього сказати не можемо. Останній розділ, яким завершує свій підручник Георгій Челпанов, хоч і містить розмірковування про математику, яку автор порівнює із логікою, але це радше приклади. Адже там йдеться і про природознавство, і про інші науки. Окремо тут хіба можемо згадати інтерес Георгія Челпанова до геометрії та геометричних аксіом.

Також варто звернути увагу на структуру самої праці. Зміст побудований за досить знайомою структурою для нас, адже багато праць під час окупації радянським союзом брали за приклад «Підручник з логіки» Георгія Челпанова, також не варто забувати, що сам підручник перевидавався багато разів і останнє видання датується 1946 роком. Однак, ця схожість також може простежуватися і у німецьких підручниках, наприклад у підручнику «Логіка» Христофа Зігварта.

У праці є 28 розділів, а також у кінці окремо ще є вправи, список літератури та показник термінів. Перший розділ ми уже розглянули, саме він цікавив нас найбільше, одразу за ним Георгій Челпанов пише про поняття, які займають декілька розділів. У восьмому розділі йдеться про судження, а з 14-го починаються дедуктивні міркування. У другій частині підручника йдеться про індукцію, знову автор повертається до дедукції, де розписує її роль. Ближче до кінця згадується коротко про класифікацію та логічні помилки.

Георгій Челпанов vs Христоф Зігварт. Частіше за все викладачі рекомендували підручники німецьких філософів. Відтак, відомо, що Олексій Козлов використовував та рекомендував студентам підручник

німецького філософа Христофа Зігварта «Логіка» [11]. Перша частина була опублікована у 1873 році, а друга – у 1878. Англійський переклад був доступний уже в 1895 році.

Структура праці складається з трьох частин. Якщо ми беремо до уваги англійський переклад, то перші дві частини в першому томі, а остання третя – вже у другому. Перша частина називається «Аналітична», друга – «Регулятивна», а третя – «Технічна. Логічний метод». У першій частині сім розділів, які мають свої окремі підрозділи, у другій частині – уже три розділи, а у третій – сім [4, с. 68].

У першій частині Христоф Зігварт аналізує судження, серед них автор виділяє гіпотетичні судження. Також цікавими є у кінці питання, які стосуються природи індукції. Що цікаво, якраз Христоф Зігварт був одним з логіків, які потрапили під критику психологізму Едмундом Гусерлером:

Гусерль часто цитує Зігварта у «Пролегоменах» [...] Автор «Логіки» навіть намагався відповісти на ці всі закиди у третьому виданні праці, що була опублікованою невдовзі після його смерті. Основною ідеєю було те, що поділ між психологією і логікою є штучним [4, с. 69].

Запропоновані підручники хоч і багато у чому схожі, але варто зазначити, що «Підручник з логіки» викладача Університету Св. Володимира є більш стислим, структурованим і послідовним.

Висновок

Наприкінці XIX – на початку XX століть трендами у розвитку логіки як наукової дисципліни і як викладацької дисципліни були такі три напрямки: математична логіка, психологізм у логіці та традиційний підхід. Відтак, розглянувши три тренди у логіці періоду XIX століття – початку XX століття ми побачили, що у той час, як математична логіка зароджувалася та активно прогресувала, психологізм у логіці все більше натякав на свою скороминущість. З одного боку, це може бути успіхом математичної логіки та течій, які вона спричинила чи натхненником чііх ідей стала. З іншого боку, як і кожна течія, психологізм мав своїх критиків, які часто називалися антипсихологістами.

Цікавим також виявилось те, що математична логіка розвивалася здебільшого самими математиками, а не філософами, які виступили проти філософських віянь у логіці. Чітке визначення психологізму надати досить складно, адже це залежить часто від тлумачення окремого прихильника цих поглядів, критиків чи дослідників. Однак,

психологізм намагається виступати як база наук про свідомість та пізнання, імплементуючи свої методи та інструментарій.

Деякі науковці вважають (наприклад Брокхаус), що психологізм умовно можна поділити на сильний (строгий) та слабкий. Саме це для мене є цікавим, коли ми стикаємося із поглядами Георгія Челпанова, що стосуються логіки. Незважаючи на свої успіхи у галузі психології, формуванню психології як дисципліни та створення окремих інституцій на теренах сучасної України, Георгій Челпанов не є прихильником сильного психологізму у логіці. Навпаки, у своєму підручнику, який він написав у Києві для викладання курсу з логіки, філософ намагається розділити психологію та логіку. Однак, певні прояви психологізму все ж таки притаманні його праці. Це проявляється у визначенні понять та підходах до логіки, як нормативної науки. Маріанна Плахтій відносить Георгія Челпанова до традиційного підходу, з чим я погоджуюся, але варто додати, що він все ж таки був прихильником традиційного підходу, у якому проявлявся слабкий психологізм. Що стосується математичного підходу, то у нас немає достатньо передумов та інформації, щоб відносити його до цієї течії.

Ще одним важливим питанням було окреслити наукове середовище в Університеті Св. Володимира за часів викладання там Г. Челпанова. Ця тема не може упускатися з поля зору, адже ситуація, яка складалася під час окупації російською імперією напряду впливала на університетське та наукове життя. Відтак, у статті ми згадуємо про заборони викладати логіку викладачам із філософською базою, натомість викладання переходить до тих, хто має богословський ступінь. Що, звичайно, впливає на якість отримання та створення нового знання, яке б могло наздоганяти бурхливий розвиток науки у Європі наприклад. Це відображається і на літературі, яку рекомендують студентам. Відтак, відомо, що викладачі пропонували підручник «Логіка», автор якого, Христоф Зігварт сам був прихильником психологізму у логіці і навіть вступав у суперечку із критиком цього напрямку Едмундом Гусерлем. Для кращої ілюстрації схожості у статті коротко порівнюються підручник Христофа Зігварта та Георгія Челпанова.

Література

1. *Гене́за* філософських студій у Київському університеті : монографія / [Л.В. Губерський, А.Є. Конверський, І.В. Бичко та ін.]. Київ, 2010.

2. *Історія філософії*. Словник / за заг. ред. В.І. Ярошовця. Київ: Знання України, 2005.
3. *Кебуладзе В.І.* Феноменологія досвіду. Київ: Дух і літера, 2012.
4. *Мироняк В.А.* Логіка у навчальній літературі XVII і XIX сторіччя. *Актуальні проблеми духовності*. 2023. Вип. 24. С. 61-74.
5. *Плахтій М.П.* Логіка в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття: напрями розвитку : дис. . . канд. філос. наук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007.
6. *Самойленко Л.О.* Аналіз підручників з логіки, виданих і XIX – на початку XX ст. *Гуманітарні студії*. 2014. Вип. 23, С. 89-97.
7. *Самойленко Л.О.* Концепції психологізму в українській логіці другої половини XIX ст. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2016. Вип. 3. С. 213-219.
8. *Ткачук М.Л.* Університет Св. Володимира в історії вітчизняної філософської освіти // *Філософська освіта в Україні: історія і сучасність*. Київ: Аграр Медіа Груп, 2011. С. 126-156.
9. *Хоменко І.В.* З історії викладання логіки в Університеті Св. Володимира. *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2022. 28 (2). С. 98-101.
10. *Челпанов Г.* Учебник логики. Київ, 1906.
11. *Brockhaus R.* Realism and Psychologism in 19th Century Logic. *Philosophy and Phenomenological Research*. 1991. Vol. 51. No. 3. P. 493–524.
12. *Farber M.* Naturalism and subjectivism. 1959. Retrieved from the Digital Public Library of America. URL: <http://catalog.hathitrust.org/Record/000855770>.
13. *Peckhaus V.* 19th Century Logic between Philosophy and Mathematics. *Bulletin of Symbolic Logic*. 1999. Vol. 5(4). P. 433–450.

References

1. *Heneza filosofskykh studii u Kyivskomu universyteti* : monohrafiia / [L.V. Huberskyi, A.Y. Konverskyi, I.V. Bychko ta in.]. Kyiv, 2010.
2. *Istoriia filosofii*. Slovnyk / za zah. red. V.I. Yaroshovtsia. Kyiv : Znannia Ukrainy, 2005.
3. *Kebuladze V.I.* Fenomonolohiia dosvidu. Kyiv : Dukh i litera, 2012.
4. *Myroniak V.A.* Lohika u navchal'nii literaturi XVII and XIX storichchia. *Aktualni problemy dukhovnosti*. 2023. Vyp. 24. S. 61-74.
5. *Plakhtii M.P.* Lohika v Ukraini u druhoi polovyni XIX – na pochatku XX stolittia: napriamy rozvytku : dys... kand. filos. nauk / Kyivskiy natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2007.
6. *Samoïilenko L.O.* Analiz pidruchnykiv z lohiky, vydanykh i XIX – na pochatku XX st. *Humanitarni studii*. 2014. Vyp. 23, S. 89-97.
7. *Samoïilenko L.O.* Kontseptsii psykholohizmu v ukrainskii lohitsi druhoi polovyny XIX st. *Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. 2016. Vyp. 3. S. 213-219.
8. *Tkachuk M.L.* Universytet Sv. Volodymyra v istorii vitchyznianoï filosofskoi osvity // *Filosofska osvita v Ukraini: istoriia i suchasnist*. Kyiv : Ahrar Media Hrup, 2011. S. 126-156.
9. *Khomenko I.V.* Z istorii vykladannia lohiky v Universyteti Sv. Volodymyra. *Filosofia osvity. Philosophy of Education*. 2022. 28 (2). S. 98-101.
10. *Chelpanov H.* Uchebnyk lohiky. Kyiv, 1906.
11. *Brockhaus R.* Realism and Psychologism in 19th Century Logic. *Philosophy and Phenomenological Research*. 1991. Vol. 51. No. 3. P. 493–524.
12. *Farber M.* Naturalism and subjectivism. 1959. Retrieved from the Digital Public Library of America. URL: <http://catalog.hathitrust.org/Record/000855770>.
13. *Peckhaus V.* 19th Century Logic between Philosophy and Mathematics. *Bulletin of Symbolic Logic*. 1999. Vol. 5. Iss. 4. P. 433–450.

GEORGII CHELPANOV. ON THE EDGE OF PSYCHOLOGISM AND TRADITIONAL APPROACH

Vitaliia Myroniak

Abstract. The central inquiry of this article is of significant importance: What was the predominant trajectory in Georgii Chelpanov's logical evolution? This investigation delves into the prevalent approaches to logic at the turn of the XIX and XX centuries: mathematical logic, psychologism in logic, and the traditional approach to logic.

Mathematical logic, often called the «new logic», arose as a response to metaphysical influences on logic. Therefore, this «new logic» rejects metaphysical influences and moves towards algebra. On the other hand, psychologism in logic remains in this period. Although more logical directions can be found in this period (for example, «epistemological» is often indicated), I focus on three.

Furthermore, the third, the last, but not the last in terms of its influence and prevalence among scientists, is traditional. Here, we are talking about the general presentation of logic, which is inherent in the university and dates back to the Middle Ages. Adepts in this direction are most interested in questions about concepts, judgments, reasoning, etc.

So, to what direction can the logical development of Georgii Chelpanov be attributed? On the one hand, there is a desire to count the researcher among the supporters of psychologicalism in logic because during his «kyiv period», he founded the first psychological laboratory in 1897. Also, in his work «Textbook of Logic», Georgii Chelpanov often uses terminology inherent in psychology. On the other hand, Chelpanov repeatedly points out that psychology should not influence logic. Moreover, he suggests considering logic as a normative discipline.

In conclusion, Georgii Chelpanov is at the junction of psychologism and the traditional approach. He is not a supporter of strong psychologism, but his writings have manifestations of weak psychologism. As for the traditional direction, the textbook by Georgii Chelpanov is a vivid example of this approach, starting with the structure and topics the author considers and ending with the definitions offered there. The article also describes the scientific environment, which in the mentioned period was subject to several prohibitions due to the occupation of the Russian empire, which also affected the development of logic or any other science.

Keywords: logic, Georgii Chelpanov, psychologism, mathematical logic, St. Volodymyr University.

Надійшла до редакції 7 серпня 2024 р.

Мироняк Віталія Андріївна

Філософський факультет

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60

м. Київ

01601

Myroniak Vitaliia

Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Volodymyrska St., 60

Kyiv

01601

<https://orcid.org/0000-0002-5579-2063>

vitaliyamyroniak@gmail.com

<https://doi.org/10.55056/apm.7728>